

RAŠTO ŽENKLŲ ĮVARDIJIMAS PILYPO RUIGIO ŽODYNE *LITTAUISCH–DEUTSCHES UND DEUTSCH–LITTAUISCHES LEXICON* (1747)

Naming of written characters in Philipp Ruhig's *Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexicon* (1747)

JURGITA VENCKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

El. paštas: jurgita.venckiene@lki.lt

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6305-6664>

Mokslinių tyrimų kryptis: lietuvių kalbos ir rašties istorija.

<https://doi.org/10.35321/term32-09>

ANOTACIJA

Kalbotyros terminų istorijai skirtame tyrime analizuojami į Pilypo Ruigio žodyną *Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexicon* (1747) įtraukti žodžiai, reiškiantys rašto ženklus: raidę, skaitmenį, tašką, diakritinį ženklą, kablelį, dvitaškį. Straipsnyje taip pat analizuojamos terminų sąsajos su Ruigio žodyno šaltiniais ir sklaida XIX a. Rytų Prūsijos lietuvių ir vokiečių kalbų žodynuose.

ESMINIAI ŽODŽIAI: Pilypas Ruigys, raidė, skaitmuo, taškas, diakritinis ženklas, kablelis, dvitaškis.

ABSTRACT

This study, dedicated to the history of linguistic terminology, analyses words denoting writing characters: letter, number character, period, diacritical mark, comma, and colon, included in Philipp Ruhig's (Pilypas Ruigys, 1675–1749) dictionary *Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexicon* (1747). The article also examines the connections of these terms with the sources of Ruhig's dictionary and the dissemination in East Prussian Lithuanian and German dictionaries of the 19th century.

KEYWORDS: Philipp Ruhig, letter, number character, period, diacritical mark, comma, colon.

Copyright © 2025 Jurgita Venckienė. Published by the [Institute of the Lithuanian Language](#). This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](#), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited. // Išleido [Lietuvių kalbos institutas](#). Šis straipsnis yra atviros prieigos, platinamas pagal „Creative Commons“ priskyrimo licencijos sąlygas, leidžiančias neribotai naudoti, platinti ir atkurti turinį bet kokioje laikmenoje, nurodant autorių ir šaltinį.

Gauta / Received: 2025-07-03. **Priimta / Accepted:** 2025-08-25.

IVADAS

Lietuviškos kalbotyros terminijos pradžią tyrėjai sieja su Martyno Mažvydo *Katekizmu*¹, bet intensyvesnis terminų kūrimo etapas prasidėjo XIX a. pirmojoje pusėje – iki tol lietuvių raštijoje dominavo lotyniški terminai (Balašaitis 1961: 10). XVII–XVIII a. pagrindiniai veikalai, kūrę ir skleidę lietuvišką terminiją, buvo žodynai. Naujausi Pilypo Ruigio (1675–1749) žodyno *Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexicon* (Karaliaučius, 1747) tyrimai², ypač Onos Aleknavičienės parengtas lietuviškų žodžių indeksas (Aleknavičienė 2024), leidžia geriau pažinti visą terminiją.

Kalbotyros terminų istorijai nuo Mažvydo *Katekizmo* iki XX a. šeštojo dešimtmečio skirta Antano Balašaičio disertacija *Lietuvių kalbotyros terminų istorija* (1961)³. Jos tikslas – „parodyti, kaip, kuriantis lietuvių kalbotyros mokslui, buvo sudaroma ir norminama įvairių jo šakų terminija, kaip ji formavosi, augo, kito ir įsigalėjo lietuvių kalbotyroje“ (Balašaitis 1961: 3). Nors tarp šaltinių XVII–XVIII a. žodynai nenurodyti (plg. Balašaitis 1961: 3), bet į tyrimą įtraukta ir jų duomenų. Autorius fiksavo pirmuosius kalbotyros terminų pavartojimo atvejus, tarp jų buvo ir keletas Pilypo Ruigio žodyno *Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexicon* terminų. Disertacijos tikslas, plačios chronologinės ir dalykinės ribos lėmė, kad A. Balašaitis neieškojo nei Ruigio, nei kitų autorių vartotų terminų šaltinių, nesigilino į terminų sklaidą.

Šis tyrimas skirtas Ruigio į žodyną *Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexicon* (toliau – R – visas žodynas, Rvl – vokiečių–lietuvių kalbų dalis, Rlv – lietuvių–vokiečių kalbų dalis) įtrauktiems rašto ženklus žymintiems terminams⁴, siekiama nustatyti jų šaltinius ir sklaidą XIX a. Rytų Prūsijos žodynuose. Pastebėta, kad A. Balašaitis į minėtų savo tyrimų lauką įtraukė ne visus Ruigio žodyne buvusius terminus, antai, neminėjo dvitaškį reiškusio termino *skyrinėlis*. Jo darbe surinkti ne visi Ruigio terminų sinonimai: nurodyta, kad R „raidė“ reiškė *skaitytinė*, *rašytinė* ir *raštinėlis* (Balašaitis 1961: 40), bet nepaminėti *raštas*, *raštelis*; duoti „taško“ reikšmę turėję terminai *žymelė* ir *spakelis* (Balašaitis 1961: 152), bet neminima *žymė*; „kablelio“ reikšmę – *tarpbrūkšnelis* ir *skyrinėlis* (Balašaitis 1961: 152), bet nefiksuoti dar du sinonimai *skyrinėlis* ir *žymė*. Kadangi neatsižvelgta į šaltinius, įvardytos ne visos terminų reikšmės, antai, daugiareikšmis terminas *raštelis* minėtas

¹ *Katekizme* pavartoti žodžiai *balsinė* „balsis“, *dvibalsinė* „dvibalsis“, *sqbalsinė* „priebalsis“ (Zinkevičius 1988: 36).

² Daugiausia tyrimų yra paskelbusi Vilma Zubaitienė (Zubaitienė 2006; 2010a; 2010b; 2018), taip pat Vincentas Drotvinas (Drotvinas 2005). O. Aleknavičienė ir V. Zubaitienė parengė Ruigio žodyno mokslinį leidimą (2024).

³ Straipsnyje „Iš lietuviškų kalbotyros terminų istorijos“ A. Balašaitis aptarė tik kalbos dalių ir žodžių sandaros terminų istoriją nuo XIX a. pradžios (Balašaitis 2010: 3–12).

⁴ Tyrėjai jau yra atkreipę dėmesį į R terminus: Domas Kaunas nurodė, kad į R įtraukti 94 raštui, knygai, spaudai ir skaitymui skirti terminai, ir pateikė jų sąrašą (Kaunas 1996: 141–142).

tik „raidės“ reikšmė, *žymelė* – tik „taško“ reikšmė, bet nenustatyta, kad jie reiškė ir „diakritinį ženklą“. Tą pačią reikšmę turėjęs terminas *raištelis* visai nefiksuotas.

Straipsnyje siekiama nustatyti: 1) kokius terminus, žymėjusius rašto ženklus, Ruigys įtraukė į savo žodyną; 2) kokie galėtų būti R terminų šaltiniai; 3) ar juos perėmė vėlesnių XIX a. Rytų Prūsijos žodynų autoriai. Analizuojant terminus išryškėjo ir jų ypatybės – sinonimiškumas ir daugiareikšmiškumas.

R rašto ženklus žymintys žodžiai identifikuoti remiantis jo lietuviškų žodžių indeksu (Aleknavičienė 2024: 113–958). Nustatyta, kad į R įtraukta terminų raidei (raidės ir garso sąvokos nebuvo skiriamos), skaitmeniui (skaitmens ir skaičiaus sąvokos nebuvo skiriamos), diakritiniam ženklui, taškui, kableliui, dvitaškiui žymėti.

Kitu tyrimo etapu ieškota jų sąsajų su ankstesniais darbais. R šaltiniai žinomi iš jo pratarinės ir V. Zubaitienės detalių tyrimų. Rašto ženklus reiškiančių terminų analizei svarbūs Rvl šaltiniai: Ericho Weismanno (1641–1717) žodynas *Lexicon Bipartitum* (Študgartas, 1725, toliau – W; Zubaitienė 2006: 97–148), vokiška Martino Lutherio Biblija⁵ (Zubaitienė 2010a: 13), 1735 m. Biblijos leidimas *BIBLIA, Tai efi: Wiffas Szwentas Raftas, Séno ir Naujo Teftamento* (Karaliaučius, 1735, toliau – B 1735), iš kurio rinkti vokiškų žodžių lietuviški atitikmenys ir pildytas Rvl registras (Zubaitienė 2010a: 221; 2018: 1–38). V. Zubaitienės teigimu, Biblija Ruigiui buvo vienas iš svarbiausių lietuviškos leksikos šaltinių, „gerai atspindėjo lietuvių kalbos sinonimijos išgales, taip pat naujų religinių sąvokų (asmenų, daiktų, kitų realiųjų) pavadinimų vertimo galimybes“ (Zubaitienė 2018: 4).

Vokiškiems žodžiams versti ir Rlv registrui sudaryti Ruigys rėmėsi Konstantino Sirvydo žodyno *Dictionarium trium lingvarum* trečiuoju leidimu (Vilnius, 1677, toliau – SD 1677), tačiau lyginamoji analizė parodė, kad rašto ženklus reiškiančių terminų sąsajų su šiuo žodynu nėra. Svarbus R šaltinis – Frydricho Vilhelmo Hako žodynas *Vocabularium* (Halė, 1730, toliau – H, Hvl – vokiečių–lietuvių kalbų dalis, Hlv – lietuvių–vokiečių kalbų dalis; Zubaitienė 2010a: 82, 160, 221)⁶, be to, Ruigys galėjo remtis ir rankraštiniais XVII–XVIII a. žodynais *Lexicon Lithuanicum* (toliau – Lex), *Clavis Germanico-Lithvana* (toliau – C), vadinamuoju Krauzės žodynu (toliau – Q)⁷, Jokūbo Brodovskio *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum* (toliau – B) ar tų žodynų nuorašais (Zubaitienė 2010a: 222–223)⁸. Vadinamojo Prahos vokiečių–lietuvių rankraštinio žodyno⁹ (toliau – P)

⁵ Kuriuo Lutherio Biblijos leidimu ar konkordancijomis naudojosi Ruigys, kol kas nėra nustatyta (Zubaitienė 2010a: 201; 2018: 33–34). Straipsnyje vokiškas tekstas cituojamas iš 1727 m. Naujojo Testamento leidimo (toliau – NT 1727).

⁶ H kritinį leidimą žr. Zubaitienė 2012a, lietuviškų žodžių indeksą žr. Zubaitienė 2012b.

⁷ Apie rankraštinį žodyną ryšius žr. Urbutis 2008: 622–623.

⁸ Ruigys naudojosi ir Ernesto Dicelijaus (1629–1692) rankraštine medžiaga, bet ji nėra surasta (Zubaitienė 2010a: 222). Dar keletas R šaltinių šiam tyrimui nėra aktualūs: Ruigio veikalai *Meletema* ([1735]) ir *Betrachtung der Littauifchen Sprache, in ihrem Urprunge, Wefen und Eigenschaften* (Karaliaučius, 1747), iš kurių į R teikti posakiai ir iliustraciniai žodžių junginiai (Zubaitienė 2010a: 190, 310), Danieliaus Kleino, Teofilio Gotlibo Šulco ir Kristupo Sapūno lietuvių kalbos gramatikos (jomis Ruigys galėjo remtis pateikdamas

V. Zubaitienė tarp R šaltinių 2010 m. neminėjo, nes apie jį sužinota tik 2011 m. Kaip rodo Birutės Triškaitės atlikta tekstologinė analizė, P „yra ankstesnio Mažosios Lietuvos rankraštinio žodyno nuorašas“, susijęs su Lex ir Q (Triškaitė 2014: 313), tad ir jo medžiaga svarbi analizuojant R leksikos šaltinius. Palyginimas su šiuose žodynuose užfiksuotais vokiškais ir lotyniškais terminais leido tiksliau nustatyti žymimas sąvokas.

Toliau analizuota R rašto ženklus reiškiančių terminų sklaida. R kartu su Ruigio sūnaus Povilo Frydricho gramatika *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (Karaliaučius, 1747) buvo gerai vertinami amžininkų. O. Aleknavičienė yra nurodžiusi, kad „Prūsijos istorikas Johannas Friedrichas Goldbeckas (1748–1812) veikale *Literarische Nachrichten von Preußen* (1781–1783) teigė, kad tai geriausios knygos, kokios tik gali būti kalbai mokytis, jos giriamos visų tos kalbos mokovų“ (Aleknavičienė 2024: 13). Šiame straipsnyje analizuojama, ar tiriamieji terminai buvo perimti į vėlesnius darbus – XIX a. spausdintus lietuvių ir vokiečių kalbų žodynus – Kristijono Gotlybo Milkaus (1732–1807) *Littauifch=Deutfches und Deutfch=Littauifches Wörter=Buch* (Karaliaučius, 1800; toliau – M, Mvl – vokiečių–lietuvių kalbų dalis, Mlv – lietuvių–vokiečių kalbų dalis), Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno (1811–1881) *Wörterbuch der Littauifchen Sprache* (Karaliaučius, 1851; toliau – N) ir Frydricho Kuršaičio (1806–1884) *Wörterbuch der littauischen Sprache* (toliau – K) – *Deutsch–Littauisches Wörterbuch* 1–2 (Halė, 1870–1874; toliau – Kvl) ir *Littauisch–Deutsches Wörterbuch* (Halė, 1883; toliau – Klv).

O. Aleknavičienės teigimu, R ir minėta Ruigio sūnaus lietuvių kalbos gramatika paskatino K. G. Milkų parengti pataisytą ir papildytą R leidimą¹⁰ – M (Aleknavičienė 2024: 13–14). Kad K. G. Milkus naudojos R, rodo jo žodyno antraštė: *Littauifch–Deutfches und Deutfch–Littauifches Wörter=Buch, worinn das vom Pfarrer Ruhig zu Walterkehmen ehemals heraus gegebene zwar zum Grunde gelegt*.

G. H. F. Nesselmannas savo žodyno pratarmėje nurodė šaltinius, kurių medžiaga naudojos, taip jų yra ir Ruigio žodynas (N V). F. Kuršaitis, rengdamas Kvl ir Klv, tiesiogiai R veikiausiai nesirėmė, naudojos rankraštiniais žodynais (Trishkaite 2011: 40, 44) ir M bei N (Drotvinas 2006: 33) – iš pastarųjų jis galėjo perimti R terminus.

gramatinės nuorodas (Zubaitienė 2010a: 300), Jono Šulco *Ezopo pasakėčios* (1706), iš kurių galbūt imti šnekamosios kalbos pavyzdžiai (Zubaitienė 2010a: 300–301).

⁹ Plačiau žr. Lemeškin 2013: 269–279.

¹⁰ Kaip K. G. Milkus keitė R medžiagą, žr. Zubaitienė 2003: 127–178.

RAIDĖ

Į Rvl įtrauktas vok. antraštinis žodis *Buchstabe* „raidė“¹¹ (XVII–XVIII a. gramatikose ir vėliau, iki pat XX a. pradžios, raidė nebuvo skiriama nuo garso) ir nurodyti keturi lietuviški jo atitikmenys: *skaitytinė, rašytinė, raštelis, raštas* (žr. 1 pav.).

1 paveikslas. Rvl 87: *Buchstabe* lietuviški atitikmenys *Skaitytinė, Rašytinė, Raštėlis, Ráštās*; LMAVB RSS: LK–18/10

Sąrašą papildė Rlv antraštinis žodis *raštinėlis*, tad iš viso R buvo penki terminai, reiškę „raidę“ (jų reikšmės ir formas žr. Aleknavičienė 2024: 731, 691)¹², plg.:

- Rvl 87: Buchstabe, Skaitytinė, és, f. Rašytinė, és, f. Raštėlis, élio, m. Matt. V. 18. Ráštās, to, m. Rom. II. 29.
Rlv 118: Raštinėlis élio, m. eine Buchstabe.

Terminas raidei pavadinti buvo įtrauktas į W ir XVII–XVIII a. vokiečių–lietuvių kalbos žodynus – rankraštinius Lex, C, Q, B, P¹³ ir H. Vok. *Buchstabe* vokiečių–lietuvių kalbų žodynuose turėjo du lietuviškus atitikmenis – *skaitytinė* ir *raštelis*, plg.:

- W 83: Buchstaben. litera, gramma, elementa, character.
Hvl 165: Buchstabe Skaitytine, Raštėlis.
Lex 20a: Buchstabe Skaititine.
C I 405: Buchstabe. Skaitytine, és, F.
Q 105: Buchstabe Skaitytine.
B 301: Buchstāb Skaitytine Lev 19,28 Matth 5,18.
P 47v: Buchstabe Skaitytiñe.

SD 1677 taip pat duotas žodis raidei pavadinti: *Litera, czćionká Litera. Litera* SD 1677 109, bet lotyniško *litera*, pateikto lietuviško atitikmens vietoje, Ruigys į savo žodyną neįtraukė.

¹¹ R duotas ir veiksmažodis *buchstabiren, Bokštahéróju, Rašytines fudemi* Rvl 87, buvęs W: *Buchstabieren. coordinare literas & syllabas* W 83; B jis neturi vertimo: *[Buchstāb]biren* B 301. Kituose šaltiniuose šio veiksmažodžio nebuvo.

¹² A. Balašaitis iš R fiksavo tik tris žodžius, reiškusių raidę: *skaitytinė, rašytinė, raštinėlis* (Balašaitis 1961: 40).

¹³ Už duomenis iš Prahos žodyno nuoširdžiai dėkoju dr. Birutei Triškaitei.

Skaitytinė

Terminas *skaitytinė* Ruigio duotas Rvl kaip pirmasis iš vok. *Buchstabe* atitikmenų (žr. skyrių „Raidė“) ir kaip antraštinis žodis Rlv, be to, pavartotas aiškinant žodį *silbė* „skiemuo“¹⁴, plg.:

- Rvl 87: Buchftabe, Skaitytinė, ês, f.
Rlv 131: Skaitytinė, ês, f. der Buchftabe.
Rvl 347: Syllbe, Sillbė, ês, f. Skaitytinės wienu kart iškalbamos.

Terminas *skaitytinė* žinomas nuo pirmųjų lietuviškų raštų: vartotas Mažvydo *Katekizme* (Balašaitis 1961: 39), Baltramiejaus Vilento *Evangelijose bei Epistolose*, Simono Vaišnoro *Margaritoje Teologiškoje*, Jokūbo Morkūno *Postilėje*¹⁵. Kaip minėta, jis įtrauktas į Hvl ir rankraštinius XVII–XVIII a. vokiečių–lietuvių žodynus kaip vok. *Buchstabe* atitikmuo (žr. skyrių „Raidė“); be to, Hlv jis yra ir kaip antraštinis žodis, plg.: *Skaitytine, ês ein Buchstabe* Hlv 116. *Skaitytinė* buvo ir B 1735, tik R prie šio žodžio nuorodų į Bibliją Ruigys nepažymėjo.

SD 1677 *skaitytinė* turėjo kitą – „skaitymo“, o ne „raidės“ reikšmę: *Czytanie, Lectio. Skaytimas, skaytitine* SD 1677 31.

Terminas *skaitytinė* perimtas ir į XIX a. žodynus M, N ir K: kaip vokiško termino lietuviškas atitikmuo į vokiečių–lietuvių kalbų ir kaip antraštinis žodis į lietuvių–vokiečių kalbų dalis, plg.:

- Mvl 114: Buchftabe, Skaitytinė, ês, f. Rašytinė, ês, Raštėlis, élio, m. Matt. V, 18. Ráštas, to, m. Rom. II, 29.
Mlv 240: Skaitytinė, nės, f. der Buchftabe, nicht fehr verftändlich.
N 474: Skaitytine, ês, f. ein Schriftzeichen, ein Buchftabe Plur. Skaitytines, das Alphabet.
Kvl I 267: Buchstabe, der, jetzt gew.: búkštaws. sonst auch: rašytinė. skaitytinė. baľfo žymėlė.
Klv 376: fkaitytinė, -ės Subst. f. der Buchstabe; bibl. sonst, jetzt búkštawas.

Kaip matyti, K. G. Milkus šį žodį pažymėjo kaip nelabai suprantamą, o F. Kuršaitis – kaip biblinį. Pastarasis pateikė ir tuometinį „raidę“ reiškusį terminą: „jetzt búkštawas“, „jetzt gew.: búkštaws“, plg. ir jo iliustracinius pavyzdžius: *didelis búkštaws, mázas búkštaws* Kvl I 267; *βwininie (od. liėtinie) búkštawai* Kvl II 25. Taigi, XIX a. terminas *skaitytinė* ėmė trauktis iš vartosenos. N jis dar įtrauktas, o F. Kuršaitis kaip tuo metu vartojamą vok. *Buchstabe* atitikmenį pasiūlė žodį *búkštavas*.

¹⁴ *Skaitytinė* R turėjo ir „natos“ reikšmę (Aleksavičienė 2024: 731): *Note, Žymėlė giėdama, žáidžema: Skaitytine giėdamoji* Rvl 269.

¹⁵ Žr. LKŽ.

Rašytinė

Terminas *rašytinė* „raidė“ Ruigio duotas kaip vok. *Buchstabe* atitikmuo, pavartotas aiškinant veiksmažodį *buchstabieren*, įtrauktas į Rlv registrą, plg.:

- Rvl 87: Buchſtabe [...] Rašytinė, ês, f.
Rvl 87: buchſtabiren, Bokſtabêróju, Rašytines fudemi.
Rlv 118: Raſtinêlis élio, m. eine Buchſtabe.
Rašytinė, ês, f. idem.

A. Balašaičio teigimu, *rašytinė* Ruigio pasidaryta pagal analogiją su žodžiu *skaitytinė* (Balašaitis 1961: 40). Ankstesniuose darbuose žodis nebuvo fiksuotas, o į vėlesnius žodynus įtrauktas ir kaip vokiško žodžio atitikmuo, ir kaip antraštinis žodis (išskyrus Klv), plg.:

- Mvl 114: Buchſtabe [...] Rašytinė, ês, f.
Mlv 218: Raſtinêlis, lio, m. Rašytinė, nês, f. der Buchſtabe, nicht fehr bekannt.
N 429: Raſzytinne, ês, f. ein Buchſtabe.
Kvl I 267: Buchſtabe, der, jetzt gew.: búkſtaws. sonst auch: raſýtinê. skaitýtinê. baľfo žymêlê.

Vis dėlto Mlv pridėta pastaba, kad tai nelabai žinomas žodis, tačiau neaišku, ar ji taikyta abiem lietuviškiems žodžiams *raštinėlis* ir *rašytinė*, ar tik vienam iš jų. Kvl *rašytinė* duota kaip vienas iš keturių vok. *Buchstabe* atitikmenų, bet Klv į antraštinių žodžių registrą neįtraukta, raidei pavadinti yra terminas *būkštavas*: *búkſtawas*, -o, *Subst. m. der Buchstabe*, (*dtſch.*) Klv 63.

Raštelis

Ruigys terminą *raštelis* davė kaip vieną iš keturių vok. *Buchstabe* atitikmenų¹⁶, Rlv šio žodžio nėra, plg.:

- Rvl 87: Buchſtabe [...] Raſtêlis, élio m. Matt. V. 18.

A. Balašaitis, tirdamas kalbotyros terminus, fiksavo pirmuosius jų pavartojimo atvejus; žodį *raštelis* „raidė“ radęs H, kitų jį vartojusių autorių, tad ir Ruigio, savo tyrime nebeminėjo (Balašaitis 1961: 40). Gita Kazlauskaitė šį terminą siejo su K. G. Milkaus, G. H. F. Nesselmanno ir Antano Baranausko darbais (Kazlauskaitė 2002: 66). Kaip matyti, jis vartotas ir Ruigio (žr. ir Aleknavičienė 2024: 691).

Prie termino *raštelis* „raidė“ Ruigys pažymėjo šaltinį – Mt 5,18. Palyginus vokišką Bibliją su B 1735, kuria Ruigys naudojosi, matyti, kad vok. *Buchstabe*¹⁷ B 1735 atitinka *raštelis*, plg.:

¹⁶ R *raštelis* dar turėjo „diakritinio ženklo“ (žr. poskyrį „Raštelis“) ir „šrifto“ reikšmes (Aleknavičienė 2024: 691).

Mt 5,18 NT 1727 15: Denn ich sage euch warlich, || Biß daß Himmel und Erde zer=||gehe, wird nicht zergehen der || kleinste Buchstabe, noch ein || Tittel vom Gefetze, biß daß es alles gefchehe.

B 1735 6: Nėfa iß tiefōs fakau jums: || ik* dangus ir žėmė fugaiß, ne || fugaiß nei mažáufas raßtėlis, || arba ney wien's žodėlis zóka=||no, ikk' wiff' iffipildis.

Terminas *raštelis* „raidė“ yra ir H: vienas iš vok. *Buchstabe* atitikmenų Hvl ir antraštinis žodis Hlv. F. V. Hakas ši žodį galėjo perimti iš NT 1727, prie kurio rengimo pats svariai prisidėjo (Zubaitienė 2010a: 58), bet Biblijos nuorodos jis nebuvo davęs, plg.:

Hvl 165: Buchstabe Skaitytine, Raßtelis.

Hlv 110: Raßtelis, lio ein Buchstabe I d. g. m.

Mt 5,18 NT 1727 15: Nėfa iß tiefōs fakau || jums: Ik Dangus ir Žėme || fugaiß, ne fugaiß ney ma=||žáufas Raßtėlis, arba ney || wien's Žodėlis žokano, ikk' || wiff' isfipildis.

Ankstesniuose Rytų Prūsijos žodynuose šis terminas nefiksuotas, o į vėlesnius žodynus pateko. K. G. Milkus jį įtraukė į Mvl „Buchstabe“ straipsnį (Mlv nebuvo), o N jis duotas kaip antraštinis žodis (su penkiais sinonimais), plg.:

Mvl 114: Buchstabe [...] Raßtėlis, élio, m. Matt. V, 18.

N 429: Rasztėlis, io, m.

Rasztátis, czio, m.

Rasztùžis, io, m.

Rasztinē, ês, f. ein Buchstabe; eine Stikerei.

Rasztinélis, io, m. dařf.

Rasztinéle, ês, f. dařf.

Dim. Schrift, Buchstabe, Stikkerei.

Raštas

Ketvirtasis Rvl vok. *Buchstabe* atitikmuo – *raštas* (A. Balašaičio nefiksuotas, plg. Balašaitis 1961: 40). Šis terminas „raidės“ reikšmę¹⁸ turi tik Rvl, plg.:

Rvl 87: Buchstabe [...] Ráßtas, to, m. Rom. II. 29.

Ruigio nurodytoje vietoje, t. y. Laiško romiečiams 2,29, NT 1727, yra vok. *Buchstaben* (V *littera*), jis atitinka B 1735 *raštq*, plg.:

¹⁷ Vulgatoje (toliau – V) toje vietoje yra *jota* „devintoji graikų abėcėlės raidė“, plg. Mt 5,18: „Amen quippe dico vobis, donec transeat cælum et terra, jota unum aut unus apex non præteribit a lege, donec omnia fiant.“

¹⁸ R *raštas* turi ir kitų reikšmių: „rašymas; Šventasis Raštas; dokumentas; ornamentas“ (Aleknavičienė 2024: 691).

Rom 2,29 NT 1727, 625: Sondern das ist ein Ju=de, der inwendig verborgen ist; und die Beschneidung des Her=ztgens ist eine Beschneidung die im Geist und nicht im Buchsta=ben geschicht; welches Lob ist nicht aus Menschen sondern aus Gott.

V: sed qui in abscondito Judaeus est, et circumcisio cordis in spiritu non littera, cuius laus non ex hominibus sed ex Deo est.

B 1735, 214: Bet tas žydas yra, kuriai || widduje pablėptas efi, ir bir=diės appipjauptimas, kuriai dwafeje, o ne || rašte nufidūft; kurro garbe || ne efi iβ žmonū, bet iβ Diewo.

Tad vok. *Buchstabe* atitikmenį *raštas* Ruigys veikiausiai įtraukė į R remdamasis B 1735. Juo labiau kad nei H, nei ankstesniuose rankraštiniuose žodynuose tokia šio žodžio reikšmė nebuvo nurodyta. Tik B duoti keli iliustraciniai žodžių junginiai, kuriuose vok. *Buchstabe* atitikmuo yra *raštas*, plg.:

B 301: Buchstab verguldet Slatitas Raštas.

B 377: Ebreifcher Buchftaben žydiškas Ráštas Luc. 23,38.

Kaip minėta, į Mvl perimtas visas Rvl „*Buchstabe*“ straipsnis ir duoti tie patys atitikmenys su nuorodomis į tas pačias Biblijos eilutes, plg.:

Mvl 114: Buchftabe [...] Ráštas, to, m. Rom. II, 29.

Mlv antraštinis žodis *raštas* neturi vok. atitikmens *Buchstabe*, nors iš pavyzdžio *Ne moka Raštus, er kann nicht schreiben* atrodytų, kad „raidės“ reikšmę galėtų turėti, plg.:

Mlv 218: Ráštas, to, m die Schrift, das ausgenähte Bluhmwerk. Ne moka Raštus, er kann nicht schreiben.

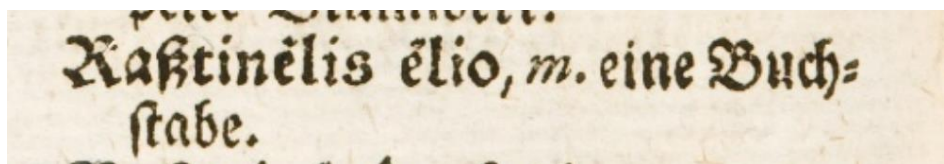
N prie antraštinio žodžio *raštas* irgi nėra vok. atitikmens *Buchstabe*, bet ir čia įdėtas Mlv pavyzdys (tik žodžių tvarka pakeista), kuris galėtų rodyti jį turint „raidės“ reikšmę, plg.: *Rásztus ne moka, er kann nicht schreiben* N 429.

Kvl vok. *Buchstabe* atitikmens *raštas* nebeturi (plg. Kvl I 267), Klv antraštinio žodžio *raštas* „raidės“ reikšmė irgi nenurodyta (plg. Klv 346). Tad Ruigio iš Biblijos paimtam žodžiui *raštas* „raidės“ reikšmė XIX a. nebebūdinga.

Raštinėlis

Be keturių aptartų Rvl vok. *Buchstabe* lietuviškų atitikmenų, Rlv duotas dar vienas „raidės“ reikšmę turintis žodis – *raštinėlis* (Aleksavičienė 2024: 691; žr. 2 pav.), Rvl jo nėra, plg.:

Rlv 118: Raštinėlis elio, m. eine Buchftabe.

2 paveikslas. Rlv 118: *Raštinėlis* „raidė“; LMAVB RSS: LK–18/10

Ankstesniuose žodynuose šis terminas nefiksuotas, A. Balašaičio teigimu, jis sugalvotas paties Ruigio (Balašaitis 1961: 40).

Raštinėlis Mlv įtrauktas į antraštinių žodžių registrą. Straipsnio pabaigoje pažymėta, kad žodis nelabai žinomas, bet neaišku, ar pastaba taikoma abiem žodžiams *raštinėlis* ir *rašytinė*, ar vienam kuriam (Mvl prie vok. *Buchstabe* jo nėra, kaip ir R), plg.:

Mlv 218: Raštinėlis, lio, m. Rašytinė, nės, f. der Buchstabe, nicht fehr bekannt.

G. H. F. Nesselmannas, pateikęs daugiausia žodžių raidei pavadinti, R bei M *raštinėlį* irgi davė, o F. Kuršaitis jo į K nebeįtraukė, kaip ir R „raidės“ reikšmę turėjusių žodžių *raštas*, *raštelis*, plg.:

N 429: Rasztinė, ês, f. ein Buchstabe; eine Stikerei.
Rasztinėlis¹⁹, io, m. daff.

Apibendrinimas

Terminų raidei pavadinti buvo įtraukta į R šaltinius – W, H ir rankraštinius XVII–XVIII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynus. R užfiksuoti penki lietuviški žodžiai raidei pavadinti: *skaitytinė*, *rašytinė*, *raštas*, *raštelis*, *raštinėlis*. Pirmieji keturi (*skaitytinė*, *rašytinė*, *raštas*, *raštelis*) duoti Rvl kaip vok. *Buchstabe* atitikmenys, jie, išskyrus *raštelį*, įtraukti ir į Rlv registrą; *raštinėlis* yra tik Rlv. *Skaitytinė*, *raštelis* ir *raštas* turi sąsają su ankstesniais lietuviškais raštais: *skaitytinė* ir *raštelis* buvo H, *raštelis* ir *raštas* turi nuorodas į B 1735 (žr. 1 lentelę). *Rašytinė* ir *raštinėlis* ankstesniuose tekstuose nefiksuoti, veikiausiai buvo paties Ruigio sugalvoti.

1 lentelė. R „raidė“ reikšusių terminų vartojimas ankstesniuose darbuose

	H	Lex	C	Q	B	P	B 1735
rašytinė	–	–	–	–	–	–	–
raštas	–	–	–	–	–	–	+
raštelis	+	–	–	–	–	–	+

¹⁹ Priesagos *-ėl-* [ė] N žymėta <é>, plg.: *Abrufėlis* R 3 – *Abrusėlis* N 2, *Akmenėlis* R 4 – *Akmenėlis* N 3, *Apokiėlis* R 7 – *Apokėlis* N 8, *Awinėlis* R 11 – *Awinėlis* N 12.

	H	Lex	C	Q	B	P	B 1735
raštinėlis	-	-	-	-	-	-	-
skaitytinė	+	+	+	+	+	+	+

K. G. Milkus iš R perėmė visus „raidę“ reiškusių terminus. *Skaitytinė*, *rašytinė* ir *raštas*, kaip ir R, yra duoti Mvl kaip vok. *Buchstabe* atitikmenys ir Mlv kaip antraštiniai žodžiai. *Raštelis* M tėra vienas iš vok. *Buchstabe* atitikmenų, o *raštinėlis* įtrauktas tik kaip antraštinis žodis Mlv. Visi aptartieji terminai perimti ir į N. K tėra tik *skaitytinė* (Kvl vok. *Buchstabe* atitikmuo ir Klv antraštinis žodis), *rašytinė* – tik Kvl (žr. 2 lentelę); F. Kuršaitis kaip pagrindinį vok. *Buchstabe* atitikmenį pateikė *būkštavas*. G. Kazlauskaitės tyrimai rodo, kad tik *skaitytinė* ir *rašytinė* vartotos Rytų Prūsijos elementoriuose XIX a. (Kazlauskaitė 2002: 66). O F. Kuršaičio žodyne, Vincento Drotvino teigimu, daug dėmesio skirta būtent šnekamosios kalbos medžiagai (Drotvinas 2006: 32–33). Veikiausiai F. Kuršaitis R terminų nebeįtraukė į žodyną, nes jie tuo metu jau nebevertoti.

2 lentelė. R „raidę“ reiškę terminai XIX a. žodynuose

	Mvl	MLv	N	Kvl	Klv
rašytinė	+	[+]	+	+	-
raštas	+	-	-	-	-
raštelis	+	-	+	-	-
raštinėlis	-	[+]	+	-	-
skaitytinė	+	[+]	+	+	[+]

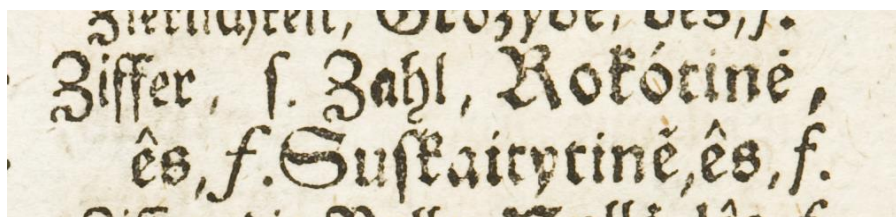
Pastaba: [+] rodo, kad terminas įtrauktas, bet pažymėtas kaip pasenęs, biblinis, ne visai aiškus.

SKAITMUO

Rvl duoti vok. *Zahl* ir *Ziffer* atitikmenys *rokuotinė*, *suskaitytinė* „skaitmuo“ (Aleknavičienė 2024: 705, 786; žr. 3 pav.; skaitmuo nebuvo skiriamas nuo skaičiaus), Rlv dalyje jų nėra, plg.:

Rvl 413: *Ziffer*, f. *Zahl*, *Rokótinė*, *ês*, f. *Sufkaitytinė*, *ês*, f. *Ziffer*, die Nulle, Nullè, lês, f.

Rvl 408: *Zahl*, im Schreiben, *Rokótinė*, *nês*, f.

3 paveikslas. Rvl 413: *Ziffer* ir *Zahl* lietuviški atitikmenys *Rokótinė*, *Sufkaitytinė*; LMAVB RSS: LK–18/10

Vok. *Zahl* ir *Ziffer* „skaitmuo“ buvo ir W, H, ir rankraštiniuose žodynuose, „skaitmenį“ reiškęs žodis įtrauktas ir į SD 1677, plg.:

W 500:	3ahl. numerus.
W 508:	3iffer. numerus, nota numeri.
Hvl 227:	3ahl Skaitlus.
Lex 108a:	3ahl Skaitlus, Czienne, Skaiczus
Lex 109a:	3ieffer. Skaitlus.
C II 1027:	3ahl. Skaitlus, aus. M. Czienne, és. F. [...] Skaiczus, aus. M.
C II 1052:	3iffer. Skaitlus, aus. M.
Q 633:	3ahl Skaitlus. Skaiczus. Czienne.
SD 1677 108:	Liczbá, Numerus (i. m.) Skayčius

Kaip matyti, Ruigys nesirinko H ir rankraštiniuose žodynuose duotų vok. *Zahl* ir *Ziffer* atitikmenų *skaitlius*, *skaičius*. R žodžiai *rokuotinė* ir *suskaitytinė* ankstesniuose raštuose nebuvo fiksuoti, veikiausiai galėtų būti sugalvoti paties Ruigio (plg. su žodžiais *skaitytinė*, *rašytinė*).

M, kaip ir R, *rokuotinė* ir *suskaitytinė* įtraukti tik kaip vokiškų žodžių atitikmenys, plg.:

Mvl 557:	3iffer, f. 3ahl, Rokótinė, és, f. Sufkaitytinė, és, f.
Mvl 550:	3ahl, im Schreiben, Rokótinė, nės, f.

G. H. F. Nesselmannas terminą *rokuotinė* į savo žodyną įtraukė kaip antraštinį žodį, o *suskaitytinės* N nėra²⁰, plg.:

N 446:	Rokótime, és, f. die gefchriebene 3ahl, die 3iffer.
--------	---

K irgi yra tik R ir M *rokuotinė* – Kvl kaip vok. *Zahl* ir *Ziffer* atitikmuo²¹, pateikta ir pastaba, kad tai seniau vartotas žodis, Klv – kaip antraštinis žodis (žr. 3 lentelę), plg.:

Klv 358:	rokútinė, -ės, Subst. f. alt für das jetzt gewöhnliche cólis, die Zahl.
Kvl II 365:	Zahl, die, 1) Anzahl, fkaĩtlus. [...] 2) Zahlzeichen, cólis, io. früher: rokútinė.
Kvl II 372:	Ziffer, die, cólis, io, früher: rokútinė.

²⁰ Skaitmens reikšmę N turi ir daugiau žodžių: *Suskaitine, és, f. die Ziffer, die 3ahl; Skaitytine, és, f. ein Schriftzeichen; Skaiczus, aus, m. die 3ahl, Anzahl; Skaitlus, aus, m. die 3ahl, Anzahl* N 474.

²¹ Skaitmens reikšmę K turi: *[fkaiczius, -iaus, Subst. m. die Zahl, Anzahl, Rechnung. Szyrwid.]* Klv 375; *[fkaĩtlus, -iaus, Subst. masc. die Zahl, Anzahl.]* Klv 376; *[fufkaitinė, -ės, Subst. f. die Ziffer, Zahl.]* Klv 415.

3 lentelė. R „skaitmenį“ reiškę žodžiai XIX a. žodynuose

	Mvl	Mlv	N	Kvl	Klv
rokuotinė	+	-	+	+	+
suskaitytinė	+	-	-	-	-

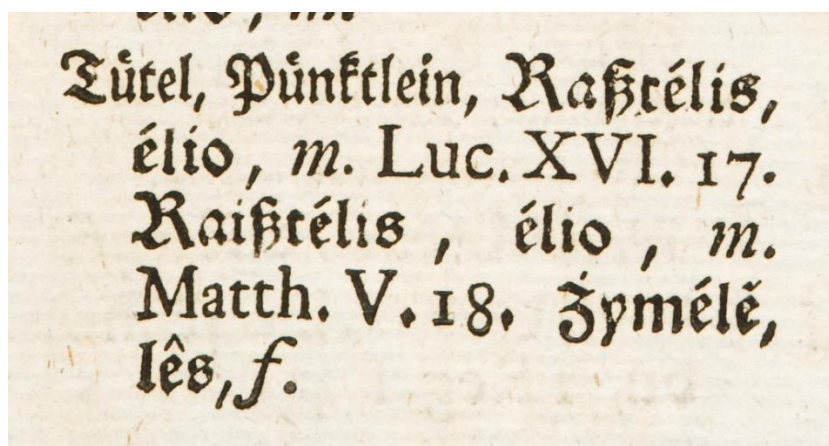
DIAKRITINIS ŽENKLAS

Ruigys į Rvl įtraukė žodžių, turinčių ir „taško – skyrybos ženklo“, ir „diakritinio ženklo“ reikšmes. Abi reikšmės turintys vok. *Dipfel*, *Tipfel*²² R verčiami žodžiu *žymelė*; vok. *Tütel*, *Pünktlein*²³ – trimis žodžiais: *raštelis*, *raištelis*, *žymelė* (žr. 4 pav.); vok. *Punkt* – *žymelė* ir *spakelis* (visas jų reikšmės ir formas žr. Aleknavičienė 2024: 687, 691, 936), plg.:

Rvl 101: *Dipfel*, *Tipfel*, *Žymėlė*, *ês*, *f*.

Rvl 358: *Tütel*, *Pünktlein*, *Raštélis*, *élio*, *m*. Luc. XVI. 17. *Raištélis*, *élio*, *m*. Matth. V. 18. *Žymėlė*, *ês*, *f*.

Rvl 283: *Punct*, *Žymėlė*, *ês*, *f*. *Spakiélis*, *élio*, *m*.

4 paveikslas. Rvl 358: *Tütel*, *Pünktlein* lietuviški atitikmenys *Raštélis*, *Raištélis*, *Žymėlė*; LMAVB RSS: LK–18/10

Žodžių „taškui – skyrybos ženklui“ (lot. *punctum*) ir „diakritiniam ženklui“ (lot. *apex*) žymėti buvo W ir SD 1677, plg.:

W 314: *Punct*. *punctum*, *apex*, *centrum*.

SD 1677 93: *Kropka pifárská*, *Apex (icis.)*, *punctum*. *Tafzkielis*, *rašitoiu tafzkas*.

²² Plg. *Deutsches Wörterbuch* von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/25. Prieiga internete:

<https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB&lemid=D02652>,

<https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB&lemid=T04578>.

²³ Plg. *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. Prieiga internete:

<https://www.dwds.de/wb/etymwb/T%C3%BCttel#wb-2>.

Vok. *Punkt*, *Pünktlein* įtraukti ir į rankraštinius XVII–XVIII a. žodynus. C vok. *Punkt* veikiausiai taip pat reiškia ir „diakritinį ženklą“, ir „tašką – skyrybos ženklą“. Į B ir P įtrauktų vok. *Punt* ir *Pünktlein* reikšmė nepatikslinkta, plg.:

- C II 248: Punct. Žimele, ês, f. Κεραία, Apex.
 B 988: Punct Szlakas
 B 988: Pünctlein. Spakkelis
 P 202v: Punct

Raštelis

Rvl prie vok. *Tütel*, *Pünktlein* atitikmens *raštelis* pridėta nuoroda į Bibliją – Lk 16,17, ta pati nuoroda duota ir C, tik ten pateikti kiti vok. *Tütel* atitikmenys – *piešėlis* (*pėšėlis*), *brūkšmelis*, plg.:

- Rvl 358: Tütel, Pünktlein, Raštėlis, élio, m. Luc. XVI. 17.
 C II 611: Tüttel. Pėšėlis, iô. M. (mažaukis Brukšmelis. [...] Pygeft yra jog Dangus ir Žeme praeit, neng wiens Pėšėlis | Brukšmelis :| Žokano prapultu [...] Luc. 16. 17.

Palyginus vokišką ir lietuvišką Lk 16,17 variantus, matyti, kad NT 1727 vok. *Tittel*²⁴ (V lot. *apex*) atitinka B 1735 *raštelis*, vadinasi, žodis Ruigio perimtas iš B 1735. V padeda patikslinti reikšmę – „diakritinis ženklas“, plg.:

- Lk 16,17 NT 1727 322: Es ift aber leichter, daß || Himmel und Erde vergehen, || denn daß ein Tittel vom Ge=||fetz falle.
 B 1735 110: Bet piggiaus yra, kad dan=||gus ir žeme fugaištu, kaip kad || wien's raštėlis zókone pra=||pultu.
 V: Facilius est autem caelum et terram praeterire, quam de Lege unum apicem cadere.

H *raštelis* teturi „raidės“ reikšmę (žr. poskyrį „Raštelis“), rankraštiniuose žodynuose šio žodžio nebuvo. Visas R „Tütel, Pünktlein“ straipsnis perimtas tik į Mvl, kituose žodynuose jo nėra, plg.:

- Mvl 479: Tütel, Pünktlein, Raštėlis, élio, m. Luc. XVI, 17. Raištėlis, élio, m. Matt. V, 18. Žymėlė, lės, f.

Raištelis

R *Tütel*, *Pünktlein* atitikmuo *raištelis* irgi turi nuorodą į Bibliją – Mt 5,18, plg.:

²⁴ LB yra *tütel*, plg. Lk 16,17: *Es ift aber leichter das Himel und Erden vergehen, denn das ein tütel am Gefetz falle.*

Rvl 358: Tûtel, Pûnktlein [...] Raißtélis, élio, m. Matth. V. 18.

Tačiau B 1735 (ir NT 1727) Mt 5,18 *raištelio* nėra: NT 1727 vok. *Tittel*²⁵ B 1735 atitinka *žodelis*; *raištelio* reikšmę padeda identifikuoti V lot. *apex* „diakritinis ženklas“, plg.:

Mt 5,18	NT 1727, 15	Denn ich fage euch warlich, Biß daß Himmel und Erde zer= gehe, wird nicht zurgehen der kleineste Buchftabe, noch ein Tittel vom Gefetze, biß daß es alles gefchehe.
	B 1735:	Néfa iß tiefôs fakau jums: ik* dangus ir žémę fugaiß, ne fugaiß nei mažáuſas raštélis, arba ney wien's žodelis zóka= no, ikk' wiff' iffipildis.
	V:	Amen quippe dico vobis: Donec transeat caelum et terra, iota unum aut unus apex non praeteribit a Lege, donec omnia fiant.

Nė viename iš ankstesnių žodynų žodis *raištelis* neturi „diakritinio ženklo“ reikšmės. Galbūt *raištelis* galėtų būti korektūros klaida (t. y. **raštelis*), bet tai mažai tikėtina, nes abu žodžiai, *raštelis* ir *raištelis*, Rvl yra tame pačiame „Tûtel, Pûnktlein“ straipsnyje, greta vienas kito (žr. skyrių „Diakritinis ženklas“, 4 pav.). Galima tik atsargiai spėti, kad *raištelis* Ruigiuui galėjo būti įsiminęs iš kolektyvinio NT 1727 ir B 1735 vertimo, todėl prirašyta nuoroda į Bibliją.

Kaip minėta, visas Rvl „Tûtel, Pûnktlein“ straipsnis perimtas į Mvl, kartu ir *raištelis* (žr. poskyrį „Raštelis“). Jis pateko ir į N: įrašytas po žodžio *raištas*, turi „taškelio“ reikšmę, plg.:

N 432: Raisztas, o, m. ein Kreis. [...]
Raisztélis, io, m. Dim. ein Kreischen, Pûnktchen.

Klv tėra tik *raištas* ([*raištas*, -o, Subst. m. ein Kreis.] Klv 342), bet ne *raištelis*.

Žymelė

Žodis *žymelė*²⁶ R duotas kaip „diakritinį ženklą“ reiškusių žodžių *raštelis* ir *raištelis* sinonimas ir „diakritinį ženklą“ bei „tašką – skyrybos ženklą“ galinčių reikšti vok. *Dipfel*, *Tipfel*, *Punkt* atitikmuo, plg.:

Rvl 358: Tûtel, Pûnktlein, Raštélis, élio, m. Luc. XVI. 17. Raißtélis, élio, m. Matth. V. 18. Žymélè, ès, f.
Rvl 101: Dipfel, Tipfel, Žymélè, ès, f.
Rvl 283: Punct, Žymélè, ès, f. Spakiélis, élio, m.

²⁵ LB yra *Tûtel*, plg. Mt 5,18: *Denn ich fage euch warlich, Bis das Himel und Erde zurgehe, wird nicht zurgehen der kleinest Buchftab, noch ein Tûtel vom Gefetze, bis das es alles gefchehe.*

²⁶ R *žymelė* reiškia ne tik „diakritinį ženklą“, „tašką – skyrybos ženklą“, bet ir „ženklą“, „natą“ (Aleknavičienė 2024: 936).

Kaip minėta, C *žymelė* yra vok. *Punkt* atitikmuo ir reiškia „diakritinį ženklą“ (gr. *Κεραία*, lot. *apex*), šią reikšmę turėjo ir W vok. *Punkt*. „diakritinio ženklo“ reikšmę *žymelė* pavartota Samuelio Bitnerio Naujojo Testamento leidime (Karaliaučius, 1701, toliau – BtNT), Mt 5,18 – tą Biblijos eilutę Ruigys buvo nurodęs prie kito tos pačios reikšmės žodžio *raištelis* (plg. NT 1727 vok. *Titel*²⁷, V lot. *apex*), plg.:

Mt 5,18 BtNT: Nėfa ištiefôs fakau ju=llmus. iki koley praeis dangus ir ll žėme ne praeis wiena jota / arba ll wiena žimėlė rášto iš žokono / ll iki wifs iffipildis.

Vis dėlto negalima tiksliai pasakyti, kad *žymelė* galėtų būti perimta iš BtNT, nes V. Zubaitienės tyrimai rodo, jog Ruigys juo veikiausiai nesirėmė (Zubaitienė 2010a: 196).

Žymelė su R straipsniais „Dipfel, Tipfel“, „Punkt“ ir „Tütel, Pünktlein“ perimta į M, plg.:

Mvl 132: Dipfel, Tipfel, Žymėlė, ės, f.

Mvl 378: Punct, Žymėlė, ės, f. Spakiėlis, élio, m.

Mvl 479: Tūtel, Pūntklein, Raštėlis, élio, m. Luc. XVI, 17. Raištėlis, élio, m. Matt. V, 18. Žymėlė, lės, f.

G. H. F. Nesselmannas ir F. Kuršaitis žodį *žymelė* taip pat įtraukė į savo žodynus kaip žodžio *žymė*, reiškusio „ženklą, simbolį, rašto ženklą“, deminutyvą, bet jo „diakritinio ženklo“ reikšmės nebenurodė, plg.:

N 546: Z'yme, ės, f. ein Zeichen, ein Kennzeichen, ein Charakter; eine Spur, eine Narbe; ein Schriftzeichen, eine Ziffer.

Z'ymėle, ės, f. Dim. daff.

Klv 522: žymė, -ės, Subst. fem. ein Merkzeichen; Demin. žymėlė, -ės, ein kleines Merkzeichen, ein Komma.

Apibendrinimas

Ruigys į savo žodyną įtraukė „diakritinį ženklą“ reiškusių žodžių. Vokiški Rvl registro žodžiai turi sąsają su šaltiniais, o lietuviški atitikmenys kitokie, išskyrus C *žymelę*. Biblijos nuoroda rodo, kad *raštelis* galėtų būti perimtas iš B 1735 (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. R „diakritinį ženklą“ reiškusių terminų vartojimas ankstesniuose darbuose

	H	Lex	C	Q	B	P	B 1735
raištelis	-	-	-	-	-	-	

²⁷ Plg. LB *Tütel*.

	H	Lex	C	Q	B	P	B 1735
raštelis	-	-	-	-	-	-	+
žymelė	-	-	+	-	-	-	

Iš R terminų „diakritiniam ženklui“ žymėti M. G. H. F. Nesselmannas į savo žodyną įtraukė *raštelį* „taškelį“ („ein Kreischen, Pünktchen“). F. Kuršaitis šitų R terminų į savo žodyną neįtraukė (žr. 5 lentelę).

5 lentelė. R „diakritinį ženklą“ reiškę terminai XIX a. žodynuose

	M	N	K
raštelis	+	+	-
raštelis	+	-	-
žymelė	+	-	-

TAŠKAS

„Taško“ reikšmę R turi du žodžiai: *žymė* ir *spakelis*.

Žymė

Rlv duotas žodis *žymė* „taškui“ reikšti (Aleknavičienė 2024: 936)²⁸, Rvl jo nebuvo, plg.:

Rlv 192: *Žymė, ês, f. eine Narbe, Maal der Wunde, 2. ein Comma oder Punkt der Schrift.*

Nei ankstesniuose, nei vėlesniuose žodynuose „taško“ reikšmės *žymė* neturėjo. N *žymė* turi kelias reikšmes, viena iš jų – „rašto ženklas“, bet „taško“ reikšmė neišskirta, plg.:

N 546: *Z'yme, ês, f. ein Zeichen, ein Kennzeichen, ein Charakter; eine Spur, eine Narbe; ein Schriftzeichen, eine Ziffer.*

Spakelis

Rvl vok. *Punkt* vienas iš atitikmenų – *spakelis* (Rlv nėra). Anksčiau *spakelis* fiksuotas tik B, plg.:

Rvl 283: *Punct, Žymėlė, ês, f. Spakiélis, élio, m.*

B 988: *Pünctlein. Spakkelis.*

Į M iš R perimtas visas vok. „Punkt“ straipsnis, tad ir *spakelis*. N *spakelis* kaip deminutyvas tepaminėtas prie žodžio *spakas* „taškas“. „Taškas“ N ir K vadinamas kitais žodžiais: N *spakas*, *spuogis*, K *spuogelis*, *punktas* (duoti ir „neaiškūs“ *spakas*, *spuogas*, *taškas*), plg.: *Spakas, o, m. ein Tropfen; ein Pünctchen. Spakélis, io, m. Dim. daff.* N 491; *Spugis, io, m.*

²⁸ R *žymė* reiškia ir „tašką – skyrybos ženklą“, „skiriamąjį ženklą“, „randą“ (Aleknavičienė 2024: 936).

(3'em.) ein Punct N 494; Punct, der, 1) ein kleines rundes Tüpfchen, fpogēlis. als Interpunctionszeichen, pūntas Kvl 116; [fpakas, -o, ein Tropfen, ein Pūntchen, s. v. a. fpógas.] Klv 395; [taßkas, -o, Subst. m. der Tropfen, ein Punkt in der Schrift.] Klv 450.

Apibendrinimas

R „tašką“ reiškę žodžiai žymė ir *spakelis* ankstesniuose darbuose nefiksuoti, išskyrus tik B *spakelį* (žr. 6 lentelę).

6 lentelė. R „tašką“ reiškusių terminų vartojimas ankstesniuose darbuose

	H	Lex	C	Q	B	P
žymė	-	-	-	-	-	-
spakelis	-	-	-	-	+	-

R žymė „taškas“ neįtrauktas nė į vieną vėlesnį žodyną; *spakelis* „taškas“ pateko į M, o G. H. F. Nesselmannas jį pateikė tik „Spakas“ straipsnyje. F. Kuršaitis R terminų „taškui“ žymėti į savo žodyną neįtraukė (žr. 7 lentelę).

7 lentelė. R „tašką“ reiškę terminai XIX a. žodynuose

	M	N	K
žymė	-	-	-
spakelis	+	+	-

KABLELIS

Rvl duoti du vok. *Komma* „kablelis“ atitikmenys: *tarpbrūkšnelis* ir *skyrinėlis* (juos žr. Aleknavičienė 2024: 826, 736; žr. 5 pav.), plg.:

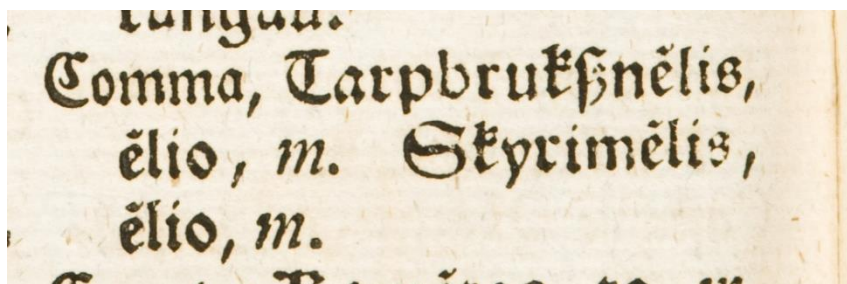
Rvl 92: Comma, Tarpbrukšnėlis, ėlio, m. Skyrinėlis, ėlio, m.

Rlv registre kablelio reikšmę turinčių terminų daugiau: *tarpbrūkšnelis* ir dar du Rvl neminėti žodžiai: *skyrinėlis* ir *žymė* (juos žr. Aleknavičienė 2024: 736, 936), plg.:

Rlv 157: Tarp Brukšnėlis, ėlio, m. ein Comma.

Rlv 133: Skyrinėlis, ėlio, m. ein comma oder colon im Buche.

Rlv 192: Žymė, ês, f. eine Narbe, Maal der Wunde, 2. ein Comma oder Punct der Schrift.

5 paveikslas. Rvl 92: vok. *Comma* lietuviški atitikmenys *Tarpbrukšnelis*, *Skyrimėlis*; LMAVB RSS: LK–18/10

Taigi, iš viso R yra keturi „kablelį“ reiškiantys terminai: *tarpbrukšnelis*, *skyrimėlis*, *skyrinėlis* ir *žymė*. Žodis kableliui žymėti buvo įtrauktas į W, taip pat į B (parodyta ir šio ženkle forma </>). Rvl vok. *Komma* vertimo variantai sutampa su B; kituose žodynuose šių žodžių nebuvo, plg.:

W 96: Comma, ätis, 3. n. eine Distinction in dem Schreiben, fonsten Virgula genannt.

B 314: Comma. Tarp-brukšnelis, Skirimelis. v. g. (/)

Tarpbrukšnelis

Terminas *tarpbrukšnelis* „kablelis“ yra ir Rvl, ir Rlv, kaip minėta, jis buvo ir B (žr. skyrių „Kablelis“). A. Balašaitis yra pastebėjęs, kad Ruigio *tarpbrukšnelis* ir toliau aptarsimas *skyrimėlis* (žr. poskyrį „Skyrimėlis“) nebuvo plačiau vartojami (Balašaitis 1961: 152), bet jie pateko į XIX a. žodynus. K. G. Milkus *tarpbrukšnelį* įtraukė į abi žodyno dalis (į Mvl perėmė visą „Komma“ straipsnį), plg.:

Mvl 121: Comma, Tarpbrukšnelis, elio, m. Skyrimėlis, elio, m. Žymėlė, ês. f.

Mlv 288: Tarpbrukšnelis, lio, m. ein Comma, ein Unter=scheidungszeichen.

N *tarpbrukšnelis* duotas dukart: „B“ ir „T“ raidžių skyriuose; F. Kuršaitis jį įtraukė į Klv, tiesa, suskliaudė laužtiniais skliaustais, rodančiais, kad žodis neaiškus, plg.:

N 91: Tarpbruksznėlis, io, m. ein Comma, Interpunktionszeichen.

N 347: Tarpbruksznėlis, io, m ein Komma.

Klv 449: [tarpbrukšnelis, -io, Subst. masc. demin. ein Komma.]

Kvl kableliui pavadinti duota kitų terminų: *Komma*, *das*, *kūma*, *brukėlis*, *io*. Kvl 699.

Skyrimėlis

Terminas *skyrimėlis* „kablelis“, kaip minėta, yra tik Rvl, anksčiau į savo žodyną jį buvo įtraukęs J. Brodovskis (žr. skyrių „Kablelis“).

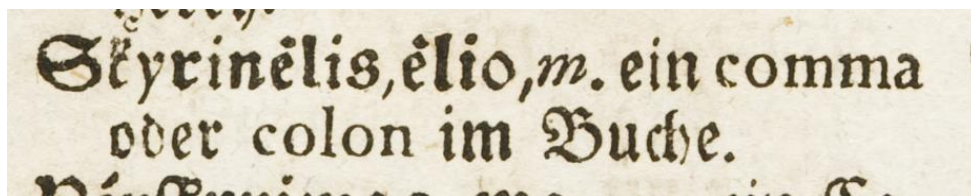
Šis terminas perimtas į Mvl (žr. poskyrį „Tarpbrukšnelis“; Mlv nėra) ir N; Klv, kaip ir *tarpbrukšnelis*, įrašytas laužtiniuose skliaustuose kaip neaiškus, plg.:

N 478: Skyrimėlis, io, m. Dim. daff. 3. B. das Komma.

Klv 381: [fkyrimėlis, -io demin. zu fkyrimas, die Scheidung, Trennung, das Komma.]

Skyrinėlis

Rlv termino *skyrinėlis*, reiškusio „kablelį“ ir „dvitaškį“ (žr. skyrių „Kablelis“, žr. 6 pav.), A. Balašaitis savo tyrime nenurodė, V. Zubaitienė jį laikė korektūros klaida (Zubaitienė 2010a: 261). Atrodo visai tikėtina, kad čia iš tiesų galėjo būti spaudos rinktas: galbūt vietoje *Skyrimėlis* surinkta *Skyrinėlis*. Juk Ruigys Rvl buvo davęs du vok. *Komma* atitikmenis – *tarpbrūkšnelis* ir *skyrinėlis*, pirmasis įtrauktas į Rlv kaip antraštinis žodis, o štai antrasis ne, bet čia yra *skyrinėlis*, kurio nebuvo Rvl. R šaltiniuose termino *skyrinėlis* irgi nėra. Tačiau, kita vertus, tai galėtų būti ir Ruigio sudarytas žodis, sietinas su *skyrinys* „skirstymas, skyrimas“²⁹ (plg. *raštinėlis*).

6 paveikslas. Rlv 133: *Skrinėlis* „kablelis“, „dvitaškis“; LMAVB RSS: LK–18/10

K. G. Milkus R *skyrinėlį* įtraukė į savo žodyną, tiesa, su pastaba, kad žodis neaiškus; N ir K šio termino nėra, plg.:

MLv 244: *Skrinėlis*, lio, m. ein Comma, ein Unterscheidungs=Zeichen im Buch; nicht sehr verständlich.

Žymė

Rlv viena iš žodžio *žymė* reikšmių – „kablelis“³⁰ (žr. Aleknavičienė 2024: 936), o Rvl vok. *Komma* „kablelis“ atitikmens *žymė* neturi, plg.:

Rlv 192: *Žymė*, es, f. eine Narbe, Maal der Wunde, 2. ein Comma oder Punct der Schrift.

R šaltiniuose žodis *žymė* „kablelio“ reikšmės irgi neturėjo.

K. G. Milkus perimtą Rvl „Komma“ straipsnį papildė sinonimu *žymelė*, bet ne *žymė* (žr. poskyrį „Tarpbrūkšnelis“), o MLv žodžio *žymė* reikšmės „kablelis“, kuri buvo Rlv, nenurodė, plg.:

Mvl 121: Comma, Tarpbrukšnėlis, elio, m. Skyrimėlis, elio, m. *Žymelė*, es, f.

MLv 351: *Žymė*, es, f. eine Narbe, Maal der Wunde, Maal=Zeichen.

²⁹ Žr. LKŽ_e.

³⁰ R *žymė* reiškia ir „tašką – skyrybos ženklą“, „skiriamąjį ženklą“, „randą“ (Aleknavičienė 2024: 936).

N *žymė* turi kelias reikšmes, viena iš jų – „rašto ženklas“, bet „kablelio“ reikšmė neišskirta; Klv *žymė* irgi nereiškia „kablelio“, šią reikšmę turi deminutyvas *žymelė*, kaip M, plg.:

N 546: Z'yme, és, f. ein Zeichen, ein Kennzeichen, ein Charakter; eine Spur, eine Narbe; ein Schriftzeichen, eine Ziffer.

Klv 522 žymė, ės, Subst. fem. ein Merkzeichen; Demin. žymėlė, -ės, ein kleines Merkzeichen, ein Komma.

Apibendrinimas

Į R įtraukta terminų kableliui pavadinti. Du iš jų – *tarpbrūkšnelis*, *skyrinėlis* – turi sąsają su B, kiti šaltiniuose neminėti, veikiausiai sugalvoti paties Ruigio (*skyrinėlis* [jei tai nėra korektūros klaida], *žymė*; žr. 8 lentelę).

8 lentelė. R „kablelį“ reiškusių žodžių vartojimas ankstesniuose darbuose

	H	Lex	C	Q	B	P
tarpbrūkšnelis	-	-	-	-	+	-
skyrinėlis	-	-	-	-	+	-
skyrinėlis	-	-	-	-	-	-
žymė	-	-	-	-	-	-

R „kablelį“ reiškę terminai *tarpbrūkšnelis* ir *skyrinėlis* perimti į visus tris XIX a. žodynus, tik K pažymėti kaip neaiškūs. Tos pačios reikšmės *skyrinėlis* pateko tik į M, o *žymė* N ir K „kablelio“ reikšmės nebeteri (tik *žymelė*) (žr. 9 lentelę).

9 lentelė. R „kablelį“ reiškę terminai XIX a. žodynuose (laužtiniai skliaustai rodo, kad žodis autoriui nebuvo aiškus ar žinomas žinomas)

	M	N	K
tarpbrūkšnelis	+	+	[+]
skyrinėlis	+	+	[+]
skyrinėlis	+	-	-
žymė	-	-	-

DVITAŠKIS

R terminas *skyrinėlis* turi „dvitaškio“ (ir „kablelio“) reikšmę³¹ (Aleknavičienė 2024: 736, žr. 6.3), plg.:

Rlv 133: Skyrinėlis, élio, m. ein comma oder colon im Buche.

³¹ *Skyrinėlis* LKŽ_e užfiksuotas iš R tik „kablelio“ reikšme.

Į W ir B taip pat įtraukti dvitaškį reiškiantys antraštiniai žodžiai, bet B lietuviško atitikmens nėra, tik ženklas <:>, plg.:

W 94: Colon, colum. n. 2. zwei Puncta.

B 314: colon v. g (:)

Kaip jau minėta, šis žodis perimtas į M, bet čia dvitaškio reikšmė jam nesuteikta (žr. poskyrį „Skyrinėlis“). N ir KŽ *skyrinėlio* nėra, o dvitaškis vadinamas terminais *dvispuogis*, *dvilinkas punktas*, plg.: *Dwispugis*, *io, m. ein Doppelpunct, das Kolon* N 494; *Doppelpunct, der, dwilinkas pūntas* Kvl 302; [*dwispugis, -io, Subst. m. ein Doppelpunct. Wohl eine Erfindung der Sprachlehrer.*] Kl v 103.

IŠVADOS

XVII–XVIII a., kai lietuvių kalbos gramatikos buvo rašomos kitomis kalbomis, žodynai buvo pagrindiniai veikalai, kūrę lietuvišką terminiją. Pilypas Ruigys į 1747 m. publikuotą lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyną įtraukė lietuviškų rašto ženklus žyminčių terminų: ir antraštinių žodžių, ir vokiškų terminų lietuviškų atitikmenų. R ir keliakalbiuose žodynuose bei Biblijoje užfiksuotų vokiškų ir lotyniškų terminų lyginamoji analizė leido tiksliau identifikuoti jais žymimas sąvokas.

Ankstesniuose terminijos tyrimuose fiksuoti ne visi Ruigio vartoti terminai rašto ženklu pavadinti. Šiame straipsnyje pirmą kartą aptariami R duoti „dvitaškio“ ir „diakritinio ženklo“ reikšmes turintys žodžiai.

Nustatyta, kad Rvl antraštiniai žodžiai raidei, skaitmeniui, diakritiniam ženklui, taškui, dvitaškiui pavadinti turi sąsają su W. Į H orientuoja Rvl vok. *Buchstabe* atitikmenys *skaitytinė*, *raštelis*, abiejų žodynų lietuvių–vokiečių kalbų dalyse pateikti ir kaip antraštiniai žodžiai. Su B sieja vok. *Buchstabe* atitikmuo *raštas*, vok. *Komma* atitikmenys *tarpbrūkšnelis* ir *skyrinėlis*, vok. *Punkt*, *Pünktlein* atitikmuo *spakelis*. Iš C galėtų būti perimtas vok. *Buchstabe* atitikmuo *skaitytinė*. Biblijos nuorodas turintys žodžiai *raštas*, *raštelis* „raidė“, *raštelis* „diakritinis ženklas“ sietini su B 1735. Terminai *rašytinė*, *raštinėlis* „raidė“, *rokuotinė*, *suskaitytinė* „skaitmuo“, *raištelis* „diakritinis ženklas“, *žymė* „taškas“, „kablelis“, *skyrinėlis* „kablelis“, „dvitaškis“ neužfiksuoti ankstesniuose darbuose, jų autorius galėtų būti Ruigys.

Daugiausia R terminų perimta į M: iš Rvl „Buchstabe“ straipsnis su lietuviškais atitikmenimis *skaitytinė*, *rašytinė*, *raštelis*, *raštas*; „Ziffer“ ir „Zahl“ straipsniai su atitikmenimis *rokuotinė*, *suskaitytinė*; vok. *Tütel*, *Pünktlein*, *Dipfel*, *Tipfel* atitikmenys *raštelis*, *raištelis*, *žymelė* „diakritinis ženklas“; vok. *Komma* atitikmenys *tarpbrūkšnelis*, *skyrinėlis*; vok.

Punkt atitikmenys *žymelė, spakelis*; iš Rlv – antraštiniai žodžiai *skaitytinė, rašytinė, raštinėlis* „raidė“, *tarprūkšnelis, skyrinėlis* „kablelis“.

Vėlesniuose žodynuose R buvusių rašto ženklus žyminčių terminų kur kas mažiau. Į N kaip antraštiniai žodžiai įtraukti R terminai *skaitytinė, rašytinė, raštelis, raštinėlis* „raidė“, *rokuotinė* „skaitmuo“, *tarprūkšnelis, skyrimėlis* „kablelis“, *spakelis* „taškas“. KŽ sąsajų su R dar mažiau: Kvl teduoti Rvl vok. *Buchstabe* atitikmenys *rašytinė, skaitytinė* (kaip pagrindinį vok. *Buchstabe* atitikmenį F. Kuršaitis pateikė *būkštavas*), vok. *Zahl* ir *Ziffer* atitikmuo *rokuotinė*, vok. *Komma* atitikmenys *tarprūkšnelis, skyrimėlis* (abu pažymėti kaip neaiškūs; kableliui pavadinti duoti terminai *kuma, brūkelis*); Klv – antraštiniai žodžiai *skaitytinė* (nurodyta, kad biblinis), *rokuotinė, tarprūkšnelis* (pažymėtas, kaip neaiškus).

Tyrimas parodė, kad R terminai pasižymi daugiareikšmiškumu: vienas lietuviškas žodis įvardija kelias sąvokas: *raštelis* yra ir vok. *Buchstabe* „raidė“, ir *Tütel, Pünktlein* „diakritinis ženklas“ atitikmuo (ir dar vok. *Schrift der Buchdrucker, Lėtas Raštėlis Drukorū* „šriftas“); *skyrinėlis* (jei tai nėra korektūros klaida) turi dvi reikšmes: „kablelio“ ir „dvitaškio“; *žymė* – „kablelio“ ir „taško“. R rašto ženklus žymintiems terminams būdinga ir sinonimija: Ruigys nurodė po keletą vokiškų žodžių lietuviškų atitikmenų: vok. *Buchstabe* „raidė“ – *skaitytinė, rašytinė, raštelis, raštas, raštinėlis*; vok. *Komma* „kablelis“ – *tarprūkšnelis, skyrimėlis, skyrinėlis*; vok. *Punct* „taškas“ – *žymelė, žymė, spakelis*.

ŠALTINIAI

- B: *LEXICON GERMANICO=LITHVANICVM ET LITHVANICO=GERMANICVM* [...], [prieš 1744]. Dokumentinis leidimas, žodžių indeksas: Brodovskis Jokūbas 2009: *Lexicon Germanico=Lithvanicum et Lithvanico=Germanicum. Rankraštinis XVIII amžiaus žodynas* 1–3, parengė V. Drotvinas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- B 1735: *BIBLIA, Tai efi: Wiffas Szwentas Raštas, Séno ir Naujo Testamento, Pagal Wokišką Pėrguldimą D. Mertino Luteraus* [...] *Karalaučiuje*.
- BtNT: *NOVUM TESTAMENTUM LITHVANICVM* [...] *Naujas Testamentas Lietuviškas* [...] *Karalaučiuje* / Išpauftas nūg Potámkū Reuznėraus. Métu 1701. Internetinis leidinys: Samuelis Bitneris, *Naujasis Testamentas, 1701*, parengė O. Aleknavičienė, J. Venckienė, programavo V. Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007–2008. Prieiga internete: <https://seniejirastai.lki.lt/db.php?source=26>.
- C: *Clavis Germanico-Lithvana* [po 1680]. Faksimilinis leidimas: *Clavis Germanico-Lithvana. Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių–lietuvių kalbų žodynas* 1–2, parengė V. Drotvinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995–1997; 3–4, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
- H, Hvl, Hlv: [Hakas Frydrichas Vilhelmas,] *VOCABVLARIVM LITTHVANICO-GERMANICVM, ET GERMANICO-LITTHVANICVM* [...] HALLE, Druckts Stephanus Orban, Univerf. Buchdr. [1730]. Kritinis leidimas: Zubaitienė 2012a,

- lietuviškų žodžių indeksas: Zubaitienė 2012b. Internetinis leidinys: Hakas Frydrichas Vilhelmas 1730: *Vocabularium Litthuanico-Germanicum, et Germanico-Litthuanicum*, parengė V. Zubaitienė, programavo V. Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2018. Prieiga internete: <https://seniejirastai.lki.lt/db.php?source=61>.
- Klv: [Kuršaitis Frydrichas,] *Littauisch-Deutsches Wörterbuch [...]*, Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1883.
- Kvl I: [Kuršaitis Frydrichas,] *Wörterbuch der littauischen Sprache [...]*, Erster Theil: *Deutsch-Littauisches Wörterbuch*, Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1870.
- Kvl II: [Kuršaitis Frydrichas,] *Wörterbuch der littauischen Sprache [...]*, Erster Theil: *Deutsch-Littauisches Wörterbuch*, Zweiter Band, Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1874.
- LB: *D. Martin Luthers Werke*. Kritische Gesamtausgabe. *Die Deutsche Bibel* 6–7, Weimar: Hermann Böhlaus Nachfolger, 1929–1931.
- Lex: *Lexicon Lithuanicum*: rankraštis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas. Įvadą, žodyno teksto transliteraciją ir žodžių rodyklę parengė V. Drotvinas, Vilnius: „Mokslas“, 1987.
- M, Mlv, Mvl: [Milkus Kristijonas Gotlybas,] *Littauifch=Deutfches und Deutfch=Littauifches Wörter=Buch [...]*, Königsberg, 1800. Im Druck und Verlag der Hartungfchen Hofbuchdruckerey.
- N: [Nesselmann Georg Heinrich Ferdinand,] *Wörterbuch der Littauifchen Sprache [...]*, Königsberg: Verlag der Gebrüder Bornträger, 1851.
- NT 1727: *Naujas Testamentas Mufu Pono Iežaus Kriftaus / ir Pfalteras Dowido [...]*. Karalauczuje, Mete 1727. Internetinis leidinys: *Naujasis Testamentas*, 1727, parengė M. Šinkūnas, B. Triškaitė, J. Venckienė, programavo V. Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2016. Prieiga internete: <http://seniejirastai.lki.lt/>.
- P: *Rankraštis vad. Prahos vokiečių–lietuvių kalbų žodynas* [XVIII a. pirmoji pusė], NK ČR: XVI.F.30.
- R, Rlv, Rvl: [Ruigys Pilypas,] *Littauifch=Deutfches und Deutfch=Littauifches Lexicon [...]*, Königsberg: druckts und verlegts I. H. Hartung, 1747. Faksimilinis leidimas: Aleknavičienė, Zubaitienė 2024; kritinis leidimas: Zubaitienė 2024; lietuviškų žodžių indeksas: Aleknavičienė 2024.
- Q: *Krauzės vokiškai–lietuviškas žodynas XVII a.*, LLTIB R: F 1–5792.
- SD 1677: [Sirvydas Konstantinas,] *DICTIONARIUM TRIUM LINGVARUM, In vfum Studiofae Iuventutis [...]* Vilnae, Typis Academicis Societatis IESV. Anno Domini M. DC. LXXVII. Internetinis leidinys: Konstantinas Sirvydas, *Dictionarium trium lingvarum*, 1677, parengė M. Šinkūnas, programavo V. Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių

kalbos institutas, 2012. Prieiga internete:
<https://seniejirastai.lki.lt/db.php?source=53>.

W: [Weismann Erich,] *Lexicon bipartitum, Latino-germanicum, et Germanicolatinum* [...] *auctore Eryco Weismanno*, Stuttgartia, Sum[p]tibus, Joh. Bened. Mezleri & Christoph Erhardi, Anno MDCCXXV [1725].

LITERATŪRA

- Aleknavičienė Ona 2024: *Pilypo Ruigio žodynas* Littauisch–Deutschs und Deutsch–Littauisches Lexicon, 1747 3 [The Littauisch–Deutschs und Deutsch–Littauisches Lexicon, 1747, dictionary by Philipp Ruhig 3]: studija ir morfologiškai anotuotas lietuviškų žodžių indeksas, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla (spausdinama).
- Aleknavičienė Ona, Zubaitienė Vilma 2024: *Pilypo Ruigio žodynas* Littauisch–Deutschs und Deutsch–Littauisches Lexicon, 1747 1 [The Littauisch–Deutschs und Deutsch–Littauisches Lexicon, 1747, dictionary by Philipp Ruhig 1]: faksimilė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla leidykla (spausdinama).
- Balašaitis Antanas 1961: *Lietuvių kalbotyros terminų istorija* [History of Lithuanian Linguistic Terminology]: disertacija filolog. m. kand. laipsniui įgyti, Vilnius; VUB RS, F 76–298.
- Balašaitis Antanas 2010: Iš lietuviškų kalbotyros terminų istorijos [From the History of Lithuanian Linguistic Terminology]. – *Gimtoji kalba* 5, 3–12.
- Deutsches Wörterbuch* von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm [The Deutsches Wörterbuch by Jacob Grimm und Wilhelm Grimm], digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/25. Prieiga internete: <https://www.woerterbuchnetz.de/DWB>.
- Drotvinas Vincentas 2005: Dėl Pilypo Ruigio „Littauifch=Deutfches und Deutfch=Littauifches Lexicon [...]“ (Königsberg, 1747) vokiečių–lietuvių dalies registro šaltinių: Ehrenreicho Weismanno „Lexicon Bipartitum, latino-germanicum et germanico-latinum [...]“ [Regarding the Sources of the Register of the German–Lithuanian section of Philip Ruig’s Littauifch=Deutfches und Deutfch=Littauifches Lexicon [...] (Königsberg, 1747): Ehrenreich Weismann’s Lexicon Bipartitum, latino-germanicum et germanico-latinum]. – *Lituanistica* 1, 25–37.
- Drotvinas Vincentas 2006: Fridrichas Kuršaitis žodynininkas [The Lexicographer Friedrich Kurschat]. – *Gimtas žodis* 4, 31–35.
- Etymologisches Wörterbuch des Deutschen* [Etymological Dictionary of German]. Prieiga internete: <https://www.dwds.de/d/wb-etymwb>.

- Kaunas Domas 1996: *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940* [The Book of Lithuania Minor. The Development of Lithuanian Book, 1547–1940], Vilnius: Baltos lankos.
- Kazlauskaitė Gita 2002: Lietuviškų elementorių kalbotyros terminai [Linguistic Terms of Lithuanian ABC Books]. – *Lituanistica* 2, 63–83.
- Lemeškin Ilja 2013: Prahos vokiečių–lietuvių rankraščinio žodyno autorystės klausimu [On the Issue of Authorship of the Prague Manuscript German–Lithuanian Dictionary]. – *Acta Linguistica Lithuanica* 69, 269–279. Prieiga internete: <https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/967/1057>.
- LKŽ_e: *Lietuvių kalbos žodynas* [Dictionary of the Lithuanian Language] 1–20 (1941–2002), red. Kolegija: G. Naktinienė, J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, vyr. red. G. Naktinienė, e. variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008 (atnaujinta versija, 2018). Prieiga internete: <https://ekalba.lt/>.
- Trishkaite Birute 2011: Recepcija rukopisnyx slovarej Maloj Litvy v leksikographicheskix rabotax G. G. F. Nesselmana i F. Kurshaitisa [Reception of Manuscript Dictionaries of Lithuania Minor in Lexicographic Works by G. H. F. Nesselmann and F. Kuršaitis]. – *Kulʹturnoe nasledie Vostochnoj Prusiji*: sbornik statjei 1, Kaliningrad, 30–45.
- Triškaitė Birutė 2014: Ar Frydrichas Vilhelmas Hakas – vadinamojo Prahos rankraščinio žodyno autorius? [Is Friedrich Wilhelm Haack the Author of the So-Called Prague Manuscript Dictionary?]. – *Acta Linguistica Lithuanica* 71, 292–317. Prieiga internete: <https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/932/1022>.
- Urbutis Vincas 2008: Žodynų istorija [History of Dictionaries]. – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 622–628.
- V: Nestle–Aland, *Novum Testamentum Graece et Latine* [The New Testament in Greek and Latin], Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, ⁵2016.
- Zinkevičius Zigmas 1988: *Lietuvių kalbos istorija 3: Senųjų raštų kalba* [History of the Lithuanian Language 3: The Language of the Old Writings], Vilnius: Mokslo.
- Zubaitienė Vilma 2003: Kristijono Milkaus pakeitimai Pilypo Ruigio (1747) žodyne [Christian Gottlieb Mielcke’s Amendments to Phillip Ruhig’s dictionary (1747)]. – *Archivum Lithuanicum* 5, 127–178.
- Zubaitienė Vilma 2006: Aštuntasis Ehrenreicho Weismanno *Lexicon bipartitum* leidimas (1725) – Pilypo Ruigio žodyno (1747) vokiečių–lietuvių kalbų dalies registro šaltinis [The Eight Edition of Lexicon Bipartitum by Ehrenreich Weismann (1725) as a Source for the German–Lithuanian Part of the Dictionary by Philipp Ruhig (1747)]. – *Archivum Lithuanicum* 8, 97–148.

- Zubaitienė Vilma 2010a: *Pilypo Ruigio* Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon (1747): *šaltiniai ir leksikografinis metodas* [Philipp Ruhig' Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon (1747): Sources and Lexicographical Method], Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Zubaitienė Vilma 2010b: Priešai Pilypo Ruigio (1747) ir Frydricho Kuršaičio (1883) žodynų egzemplioriuose [Additions Found in the Copies of the Dictionaries by Pilypas Ruigys (1747) and Frydrichas Kuršaitis (1883)]. – *Leksikografija ir leksikologija* 2, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 123–139.
- Zubaitienė Vilma 2012a: Frydrichas Vilhelmas Hakas, *Vocabularium Litthvanico-Germanicum, et Germanico-Litthvanicum... Nebst einem Anhang einer kurtzgefassten Litthauischen Grammatic (1730)* 1 [Friedrich Wilhelm Haack, Lithuanian-German and German-Lithuanian Dictionary with an Appendix Containing a Concise Lithuanian Grammar (1730) 1]: kritinis leidimas, gramatiką iš vokiečių kalbos vertė L. Plaušinaitytė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Zubaitienė Vilma 2012b: Frydrichas Vilhelmas Hakas, *Vocabularium Litthvanico-Germanicum, et Germanico-Litthvanicum... Nebst einem Anhang einer kurtzgefassten Litthauischen Grammatic (1730)* 2 [Friedrich Wilhelm Haack, Lithuanian-German and German-Lithuanian Dictionary with an Appendix Containing a Concise Lithuanian Grammar (1730) 2]: studija, indeksai, rodyklės, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Zubaitienė Vilma 2018: 1735 m. Biblijos leksika Pilypo Ruigio žodyne [Vocabulary from 1735 Lithuanian Translation of the Bibel in the Dictionary of Pilypas Ruigys]. – *Lietuvių kalba* 12, 1–37. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22513>.
- Zubaitienė Vilma 2024: *Pilypo Ruigio žodynas* Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon 1747 2 [The Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon, 1747 dictionary by Philipp Ruhig 2]: mokslo studija ir kritinis leidimas, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla (spausdinama).